

زندگی و آثار

علامه

شیخ آقا بزرگ تهرانی

ناصرالدین انصاری

یاد علامه سترگ حضرت آیت الله شیخ آقا بزرگ تهرانی، قدس الله نفسه و اجزله لطیفه در دل دانش دوستان و حق طلبان همواره جاودان است. و این به خاطر خدمات ماندگار آن فرزانه عالیمقام است. کتابشناسی، رجال شناسی و سبک شناسی شیعه همه در گرو زحمات طاقتفرسای آن مرد بزرگ است.^۱

وی در شب پنجشنبه یازدهم ربیع الاول ۱۲۹۳ق در محله «پامنار» تهران دیده به جهان گشود. خاندان او همه از تجاری بودند که به گمان قوی از گیلان به تهران مهاجرت کرده و از ۱۲۵۰ق در این شهر ساکن گردیده و به «محسنی» شهرت داشتند. پدرش حاج علی آقا (م ۱۳۲۴ق) از تاجران روشنفکر و عالم دوست بود که از او کتابی در تاریخ دخانیات و فتوای تحریم تنباکو در دسترس است (الذریعة ۲۵۲/۳) و خانه اش همواره مجمع روحانیان و اهل فضل و دانش بوده است.

شیخ آقا بزرگ پس از پشت سر نهادن دوران کودکی، در ده سالگی (۱۳۰۳ق) به مدرسه مروی رفته و در مدت ۱۲ سال علوم رایج زمان خویش (فقه، اصول، ادبیات، منطق، ریاضیات، تجوید و خط خوش) را فراگرفت. برخی از اساتید دوره سطح او عبارتند از: حضرات آیات: سید عبدالکریم لاهیجی، سید محمدتقی تنکابنی، حاج شیخ علی نوری ایلکانی، شیخ محمدباقر معزالدوله ای و خطاط شهیر میرزا زین العابدین محلاتی در ۱۷ شعبان ۱۳۱۵ق، پس از زیارت مخصوصه نیمه شعبان امام حسین علیه السلام در کربلا به حوزه علمیه نجف اشرف شتافته و در مجلس درس اساطین حوزه نجف زانوی ادب به زمین زد و مراتب علمی خویش

۱. زندگی مفصل او را به قلم نویسنده این سطور در مجله مشكاة، ش ۳۲، ص ۷۵-۹۷ ببینید.

را تکمیل نمود. برخی از اساتید فقه و اصول و رجال و حدیث و اخلاق وی عبارتند از:
حضرات آیات عظام:

۱- آخوند ملا محمد کاظم خراسانی (م ۱۳۲۹ق) صاحب «کفایة الاصول»

۲- سید محمد کاظم طباطبایی یزدی (م ۱۳۳۷ق) صاحب «عروة الوثقی»

۳- ملا فتح الله شریعت اصفهانی (م ۱۳۳۹ق) صاحب «قاعده لا ضرر»

۴- میرزا محمد تقی حایری شیرازی (م ۱۳۳۸ق) صاحب «حاشیه مکاسب»

۵- حاج میرزا حسین نوری (م ۱۳۲۰ق) صاحب «مستدرک الوسائل»

۶- شیخ محمد طه نجف (م ۱۳۲۳ق) صاحب «اتقان المقال فی علم الرجال»

۷- سید مرتضی کشمیری (م ۱۳۲۳ق) عالم اخلاقی معروف

نیز از اساتید اجازه وی می توان از علمای ذیل نام آورد؛ آیات عظام:

۸- سید ابوتراب خوانساری (م ۱۳۴۶ق) صاحب «سبل الرشاد فی شرح نجات العباد»

۹- سید حسن صدر کاظمی (م ۱۳۵۴ق) صاحب «تأسیس الشیعة الکرام لعلوم الاسلام»

۱۰- سید محمد علی شاه عبدالعظیمی (م ۱۳۳۴ق) صاحب «الایقاد فی وفيات المعصومین»

ایشان در طول زمان زندگانی خویش به بسیاری از نام آوران و تاریخ سازان شیعه اجازه روایی عطا نمود، که

برخی از آنان عبارتند از حضرات آیات عظام:

۱- مرحوم آیت الله العظمی بروجردی (م ۱۳۸۰ق) صاحب «حاشیه بر کفایه» و «تجرید اسانید الکافی»

۲- مرجع بزرگ مرحوم سید عبدالهادی شیرازی (م ۱۳۸۲ق) صاحب «دار السلام فی فروع الاسلام»

۳- علامه سید عبدالحسین شرف الدین (م ۱۳۷۷ق) - صاحب «المراجعات» و «النص و الاجتهاد»

۴- علامه مجاهد حاج شیخ عبدالحسین امینی صاحب «الغدیر فی الکتاب و السنة و الادب»

و «شهداء الفضیلة»

۵- علامه شیخ محمد حسن مظفر (م ۱۳۷۵ق) صاحب «دلائل الصدق»

۶- علامه سید هبة الدین شهرستانی (م ۱۳۸۶ق) صاحب «الهیة و الاسلام» و «ماهو نهج البلاغه»

۷- علامه شیخ محمد علی غروی اردوبادی (م ۱۳۷۰ق) صاحب «علی ولید الکعبة»

۸- علامه شیخ محمدرضا آل یاسین (م ۱۳۷۰ق) صاحب «بلغة الراغبین فی فقه آل یاسین»

۹- علامه سید محمد حسین طباطبایی (م ۱۴۰۲ق) صاحب تفسیر المیزان

۱۰- علامه بزرگ سید شهاب الدین نجفی مرعشی (م ۱۴۱۱ق) صاحب «ملحقات احقاق الحق»

علامه تهرانی پس از درگذشت مرحوم آخوند خراسانی در ۱۳۲۹ق، برای استفاده از درس میرزای شیرازی دوّم و تدوین دائرة المعارف بزرگ «الذریعة» به سامرا کوچ نموده و مدت ۲۴ سال در آن شهر مقدس به تالیف و تصنیف و فراگیری دانش آل محمد (ص) اشتغال داشت. پس از فراغت از تحصیل بود که به تالیف موسوعه «الذریعة» دست یازید و در کنار آن موفق به نگارش کتابهای دیگر نیز شد.

شیخ آقا بزرگ تهرانی پس از پشت سر نهادن ۹۷ سال عمر بابرکت، سرانجام در تاریخ ۱۳ ذی الحجة ۱۳۸۹ق (۱۲ اسفند ۱۳۴۸ش) بدرود حیات گفت و پس از نماز بر پیکر پاکش وسیله مرحوم آیت الله العظمی خویی، در کتابخانه اش به خاک سپرده شد. فعاش رحمه الله بین الکتب و دفن بین الکتب

علامه سید موسی هندی کاظمی در فقدانش چنین سرود:

ان المصائب فسادح

فلیصمت الموبن

ان تدفنوا فـالعلم

والتقوی جمیعاً تدفنوا

کان اسمه تاریخه

«آقا بزرگ محسن» ۱۳۸۹ق

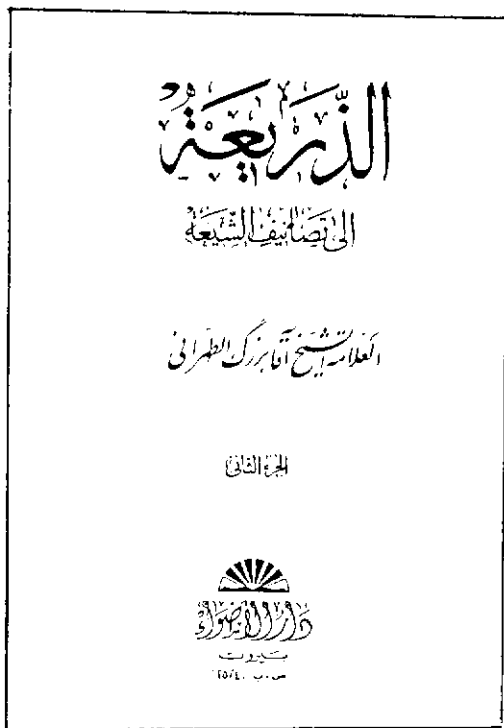
- ۸- الروضة النضرة في علماء المائة الحادية عشرة
(الذريعة ۱۱/۳۰۴) - شرح حال حدود ۱۵۰۰ نفر -
۹- الكواكب المنتشرة في القرن الثاني بعد العشرة
(الذريعة ۱۸/۱۸۰) - شرح حال بیش از ۲۰۰۰ نفر -

از وی کتابخانه ای نفیس و گرانبها^۲ (دربگیرنده بیش از پنجهزار کتاب چاپی و دوست کتابی خطی) و تألیفاتی بسیار ارزشمند بر جای مانده است، که عبارتند از:
(ستارگان، نشانه به چاپ رسیدن کتاب است)
* ۱- موسوعه «الذريعة الى تصانيف الشيعة» - که بعداً از آن سخن خواهیم گفت.^۳

* ۲- موسوعه «طبقات اعلام الشيعة». ^۴ این کتاب تذکره ای از دانشمندان شیعه از قرن چهارم تا قرن چهاردهم هجری می باشد. آن هنگام که علامه تهرانی در کتابخانه های عمومی و خصوصی ممالک اسلامی به کاوش پرداخته بود، نام تمام بزرگان شیعه (اعم از مؤلفان، مترجمان، شارحان، شاعران و ...) را در دفتری مخصوص گرد آورد. او برای این کار تمام کتابهای کتابخانه ها - به ویژه پشت جلدهای کهنه و لابلائی خطوط اجازات علما و حواشی کتابها را جستجو کرد و مطالبی بدانها افزود و آنها را به ترتیب قرون مرتب نمود و برای هر قرن، نامی جداگانه گذاشت.

نام آنها عبارت است از:

- ۱- نوابغ الرواة في رابعة المآت (الذريعة ۲۴/۳۱۵)
شرح حال بیش از ۱۵۰۰ نفر
- ۲- النابغ في القرن الخامس = ازاحة الحلک
الدامس بالشموس المضيئة في القرن الخامس (الذريعة ۱/۵۲۶) - شرح حال بیش از ۴۰۰ نفر -
- ۳- الثقة العيون في سادس القرون (الذريعة ۵/۸)
- شرح حال بیش از ۸۰۰ نفر -
- ۴- الانوار الساطعة في المائة السابعة (الذريعة ۲/۴۲۸)
- شرح حال حدود ۳۰۰ نفر -
- ۵- الحقائق الراهنة في تراجم اعيان المائة الثامنة (الذريعة ۷/۳۴) - شرح حال بیش از ۳۰۰ نفر -
- ۶- الضياء اللامع في عباقره القرن التاسع (الذريعة ۱۵/۱۲۷) - شرح حال حدود ۴۰۰ نفر -
- ۷- احياء الدائر من مآثر اهل القرن العاشر (الذريعة ۱/۳۰۸) - شرح حال بیش از ۵۰۰ نفر -

۲. نسخه های خطی کتابخانه ایشان وسیله استاد محمد هادی امینی در نه شماره مجله «العدل» چاپ نجف معرفی شده است.
۳. مقاله «برترین کتابشناسی شیعه» در همین شماره مجله. شایان ذکر است که نام این کتاب را علامه سید حسن صدر بر آن نهاده است.
۴. نام اولیه این کتاب «وفیات الاعلام بعد غیبة امام الانام» بوده است، که بعدها آنرا تغییر داد.

۱۰- الكرام البررة فى القرن الثالث بعد العشرة .
 ۲ جلد تاکنون - نام این کتاب در الذریعه نیامده است -
 شرح حال حدود ۱۶۰۰ نفر -

۱۱- نقباء البشر فى القرن الرابع عشر . ۴ جلد تاکنون
 (الذریعة ۲۴/۲۷۱) - شرح حال حدود ۲۳۰۰ نفر -

که با مطالعه این موسوعه گرانبها اطلاعاتی پیرامون
 زندگانی حدود ۱۲۰۰۰ نفر از علمای شیعه امامیه در طول
 تاریخ به دست می آید .

درباره این کتاب کارهایی انجام شده است که عبارتند از :

الف - تعلیقات علی «طبقات اعلام الشیعة» . سید
 عبدالعزیز طباطبایی . اصل کتاب همراه با تعلیقات آن به
 زودی ضمن انتشارات «دارالزهراء» بیروت به چاپ می رسد . ۵
 ب - معجم اعلام الشیعة یا مستدرک «طبقات اعلام
 الشیعة» . از سید عبدالعزیز طباطبایی ۶

ج - تعلیقات علی طبقات اعلام الشیعة . شیخ
 محمدرضا جعفری اشکوری . ۷

د - «مع موسوعات رجال الشیعة» ، ج ۱ ،
 ص ۴۲۸ - ۶۹۰ . (۲۶۲ ص) سید عبدالله شرف الدین
 موسوی عاملی .

ه - فهرست عمومی الفبایی کتابها و رساله ها و
 اجازات که در پایان هر جلد مرتب شده است : از محمد
 ابراهیم ذاکر (نواده مؤلف)

* ۳ - هدیه الرازی الی المجدد الشیرازی . شرح حال
 میرزای شیرازی (م ۱۳۱۲ ق) و ۳۶۰ تن از شاگردان او .

این کتاب دوبار ترجمه شده است :

الف - توسط محمد دزفولی . چاپ وزارت فرهنگ و
 ارشاد اسلامی

ج - وسیله حمید تیموری . چاپ انتشارات میقات

* ۴ - حیاة الشیخ الطوسی . کتابی است در ۷۴
 صفحه که در آغاز تفسیر «تبیان» به چاپ رسیده و دوبار
 ترجمه گردیده است :

الف - وسیله سید علی اکبر موسوی محب الاسلام
 (در مجله «نامه آستان قدس»)

ب - وسیله سید حمید طیبیان و علیرضا میرزا محمد
 (چاپ فرهنگستان ادب و هنر ایران)

۵ - حیاة ثقة الاسلام کلینی و شان الکافی ۸

* ۶ - مصفی المقال فی مصتفی علم الرجال . شرح حال

حدود ۶۰۰ تن از صاحبان تالیف در علم تراجم و رجال
 * ۷ - توضیح الرشاد فی تاریخ حصر الاجتهاد .

پیرامون انگیزه پیدایش مذهب تقلید عمومی ، سدباب
 اجتهاد ، و انحصار بدون دلیل حق فتوی و اجتهاد به ائمه
 اربعه اهل سنت (الذریعة ۴/۴۹۳)

* ۸ - المشیخة یا الاسناد المصفی الی آل بیت المصطفی

۹ - تفنید قول العوام بقدم الکلام . نقد گفتار کسانی

که قائل به قدمت قرآن می باشند . (الذریعة ۴/۳۶۱)

۱۰ - النقد اللطیف فی نفی التحریف من القرآن

الشریف . این کتاب وسیله علینقی منزوی بنام

«نمایشگاه نامه پاک از هر آلودگی و آک» به فارسی ترجمه

گردیده و مؤلف در آن از ساحت استادش مرحوم

محدث نوری دفاع نموده است . و او را از قول به

تحریف به مفهوم تغییر و تبدیل مبری می داند .

(الذریعة ۴/۱۴۳ و ۲۷۸/۲۳)

۱۱ - ضیاء المفازات فی طرق مشایخ الاجازات . ترتیب

مشایخ خویش بر ۱۲ طبقه است . (الذریعة ۱۵/۱۳۰)

* ۱۲ - ذیل المشیخة . درباره مشایخ خود از علمای

اهل تسنن است .

۱۳ - اجازات الروایة و الوراثة فی القرون الاخرة الثلاثة

۱۴ - البدور الباهرة ۹

۱۵ - واقعة الطف الخالدة ۱۰

۱۶ - المجموعة الرجالية و التاريخية ۱۱

۱۷ - منظومة فی العقاید . ۱۲

۵ . الغدیر فی التراث الاسلامی / ۲۴۰

۶ . همانجا

۷ . همان کتاب / ۲۲۹

۸ . الذریعة / ۱۱ / ۳۰۲

۹ . تبویب الذریعة / ۸

۱۰ . همان / ۹

۱۱ . الذریعة / ۲۰ / ۸۲

۱۲ . همان / ۲۳ / ۱۲۳

۱۸- مسند الامین . اجازة مفصل و گرانبهای به
علامه امینی صاحب الغدیر (م ۱۳۹۰ق) است .

۱۹- تقریرات درس اصول آیت الله آخوند خراسانی

۲۰- تقریرات دیگر درس آخوند

۲۱- تقریرات درس فقه آیت الله العظمی شیخ

الشریعة اصفهانی

* ۲۲- ذیل کشف الظنون کاتب چلبی . همراه با کشف

الظنون در تهران به سال ۱۳۸۷ق . به چاپ رسیده است .

۲۳- تلخیص زاد السالکین ملا محسن فیض کاشانی

۲۴- ترجمه «العقیده الاسلامیة» شیخ عبدالله کویلام

(الذریعة ۴/۱۱۷)

۲۵- تعریف الانام بحقیقة المدنیة و الاسلام .

ترجمه کتاب «المدنیة و الاسلام» محمد فرید وجدی

(الذریعة ۴/۲۱۶)

۲۶- شجرة السبطين . مشجر اولاد و فرزندان امام

حسن و امام حسین علیهما السلام (الذریعة ۱۳/۳۱)

۲۷- الظلیلہ فی انساب بعض البیوتات الجلیلة

(الذریعة ۱۵/۲۰۲)

۲۸- نزهة البصر فی فهرس «نسمة السحر» نوشته :

ضیاء الدین یوسف یمانی صنعانی (م ۱۱۲۱ق)

- شرح حال شاعران شیعه - (الذریعة ۲۴/۱۱۵)

۲۹- الیاقوت المزدھر فی تلخیص «ریاض الفکر»

نوشته : احمد بن یحیی بن المرتضی حسینی یمانی (م ۸۴۰ق)

شرح حال امامان زیدیه تا سال ۱۱۴۴ق

(الذریعة ۱۱/۳۳۳)

۳۰- محصول «مطلع البدور» فی تلخیص مافیہ من

المنثور . مطلع البدور نوشته صفی الدین احمد بن صالح

بن محمد زیدی و شرح حال علمای زیدیه تا سال ۱۰۸۵ق

است که وسیله علامه تهرانی تلخیص شده است .

(الذریعة ۲/۱۵۱ و ۲۱/۱۵۳)

۳۱- الدرّ النفیس فی تلخیص رجال التأسیس . شرح

زندگانی افرادی است که در کتاب «تأسیس الشیعه» علامه

آیت الله سید حسن صدر مطرح گردیده اند .

۳۲- حاشیه بر «تکملة امل الأمل» ، تألیف : علامه

کبیر آیت الله سید حسن صدر . ۱۳

همانگونه که پیدا است : تألیفات آن مرد بزرگ همه

در زمینه های : فقه ، اصول ، کلام ، تاریخ ، تراجم ، علوم

قرآنی ، اجازات ، کتابشناسی و انساب بوده است . فله

درّه و علیه اجره و علیه رحمة الله و برکاته

منابع :

۱ . تبویب الذریعة . شهید سید احمد دیباجی (م ۱۳۹۹ق) .

تهران ، کتابفروشی اسلامیة ، ۱۳۵۲ش / ۱۳۹۳ق

۲ . الذریعة الی تصانیف الشیعة . شیخ آقا بزرگ تهرانی

(م ۱۳۸۹ق) - ۲۶ج - بیروت ، دارالاضواء ، ۱۴۰۲ق

۳ . الغدیر فی التراث الاسلامی . سید عبدالعزیز

طباطبایی . بیروت ، دارالمورخ العربی ، ۱۴۱۴ق .

۴ . مجله مشکاة . فصلنامه بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان

قدس رضوی ، مشهد .

